

KOVÁCS ENDRE: MAGYAR—LENGYEL KAPCSOLATOK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Kovács Endre eddigi történetírói tevékenysége során is sokat tett azért, hogy a számos vonatkozásban rokon jellegű történelmet élő, alakító és szenvedő kelet-európai népek múltját, egymáshoz való viszonyuknak alakulását feltárja. Kezünkben levő monográfiája olyan időszak freskóját bontakoztatja ki, amelynek eseményei egyben ma élő generációk személyes emlékei is. Így van ez a szerző esetében is. Az eddig megjelent közel tucatnyi könyv írása közben szerzett tapasztalatok, a történetírói műhelymunka tanulságai, az eszmei-politikai tisztulás eredményei ötvöződnek itt az eseményeket látó szemmel figyelő baloldali értelmiségi emlékeivel.

Az ellenforradalmi Magyarország külpolitikájában ismeretesen nagy helyet foglalt el a Lengyelországhoz fűződő viszony. A kapcsolat, amely a két nagy múltú nemzet történelme során létrejött, és amely számos esetben pozitív töltésű volt, ebben a periódusban — igazodva a fennálló rendszerek jellegéhez — negatívvá vált. Az 1920-ban Szovjet-Oroszországgal háborúzó Pilsudski Lengyelországnak Magyarország részéről való megsegítése olyan momentum volt, amelyet főképpen a magyar propaganda hangoztatott a közel két évtized alatt — kiváltképp amikor a lengyel politika valamely kérdésében való megnyerését, színtvallását szeretete volna elérni, de amelyre a lengyel sajtó is jóleső érzéssel gyakorta emlékezett vissza. A közös lengyel—magyar határ visszaállítása volt az a másik kapocs, amely közös érdeke-vágya volt a hivatalos Lengyel- és Magyarországnak. Ami a két vezetést egymáshoz közelítette, az a hasonlóan reakciós törekvések kohéziója volt: a vad szovjet- és kommunista-ellenesség, a társadalmi-politikai berendezkedésében összehasonlíthatatlanul haladóbb, soknemzetiségű Csehszlovákia mérhetetlen gyűlölete, a harmincas években a kollektív biztonsági politika megvalósulásának útját álló konok ellenszegülés. Bár korántsem azonos intenzitással, de bizonyos fokig a harmincas évek második felében felvetődött horizontális tengely gondolata is összekötő kapocs volt a két állam között. Mindez és a közös múlt érzelemgazdag, szinte folytonos hangoztatása sem volt azonban elégséges arra, hogy a két ország között meglevő antagonizmust felszámolja. Lengyelország számára a versailles-i békerendszer önálló állami létének újbóli elnyerését, egy középhatalom pozícióját hozta meg, míg Magyarországnak iszonyú vérveszteséget, korábbi területe

mintegy kétharmadának elvesztését, számtalan, jogos nemzeti önérzetét is sértő rendszabály kalodáját jelentette. A legyőzött állam minden esetleges megmozdulásának csírában való elfojtására létrejött kisantant Lengyelországhoz való viszonyában a húszas években hol több, hol kevesebb realitással szó volt a kapcsolat oly szorossá tételéről, amely Lengyelországnak a kisantantba való belépését eredményezte volna. Jóllehet ez nem valósult meg (részben Lengyelország előbb említett csehszlovákellenessége, másrészt pedig a kisantant magyarellenessége miatt), mégis az, hogy Lengyelország szerződéssel megpecsételt jó viszonyt tartott fenn Romániával, és szintén jó kapcsolatot létesített Jugoszláviával – objektív gátját képezte a magyar–lengyel barátság politikai együttműködésébe való mélyülésének. Tetézte mindezt a kisebbségi kérdéshez fűződő ugyancsak ellentétes előjelű viszonyuk. A lengyel politika kisebbségeivel szemben vállalt kötelezettségeitől kívánt megszabadulni; a magyar vezetés ellenben az utódállamokban élő magyar kisebbségek számára iparkodott jogokat kiharcolni.

A könyv egyik érdeme éppen az, hogy ezen objektív okok árnyalt számbavevétele alapján részletes hitelességgel bizonyítja: a kölcsönösen elhangzó barátságos gesztusok mögött nagyon is határozott a lengyel politikai vezetés minden komolyabb együttműködéstől elzárkózó törekvése, a magyar részről aktuálpolitikai színezettel megrendezett történelmi ünnepek politikai élének tompítása. Ekképpen a kapcsolatokat a lengyelek inkább a kulturális, valamint gazdasági-kereskedelmi együttműködés területére iparkodnak korlátozni. Ugyanakkor természetesen a lengyel külpolitika nem egy gesztusával kifejezését adja Magyarországra iránti rokonszenvének. Így például Lengyelország aláírta a trianoni békeszerződést, ám ratifikálására sohasem kerített sort. Az ellenforradalmi Magyarország hangos külpolitikai botránnyainak elcsendesítésében – frankhamisítás, fegyvercsempészés, marseille-i királygyilkosság – mindig ott volt a lengyelek segítsége. Azonban mindez mindenkor csak addig terjedt, amíg a fentebb említett objektív helyzet arra lehetőséget teremtett. Csak a harmincas évek második fele hozott változást e tekintetben, mégpedig úgy, hogy a dolgokat némileg a visszájára fordította. A nagyhatalmi politika ábrándját kergető, ellenben lassan létében fenyegetett Lengyelország a Baltikumtól a Balkánig terjedő ún. horizontális tengely megteremtésével igyekezett biztonságát megerősíteni. A Magyarországgal való intenzív együttműködés most már elsőrendű lengyel érdeké vált. Viszont a revíziós igényeit döntően Németország segítségével kielégíteni remélő magyar uralkodó osztály számára nem tűnt relevánsnak, inkább kínosnak a tagadhatatlanul németellenes blokk kiépítésében való részvétel. Ezért ebben az időben éppen a magyar fél kívánja az együttműködésben a nem politikai szférát előtérbe helyezni.

A munka másik érdeké az, hogy nem egy saját világába zárt magyar–lengyel kapcsolattörténetet nyújt, hanem annál lényegesen többet. Az európai nagypolitika erőterébe helyezve szemlélheti az olvasó

a magyar és lengyel külpolitika alakulását. Természetesen a tárgyalás során a legrészletesebben a kelet-európai országok történetével, jelesen a csehszlovák, román, jugoszláv külpolitika alakulásával foglalkozik a szerző. Így részletesen foglalkozik Magyarországgal és a kisantant államai kapcsolatának az alakulásával. Kovács Endre már kitaposott ösvényen jár, amikor azt ábrázolja, hogy mennyire a magyarellenesség volt ezen államszövetség kötőanyaga, és hogy milyen súlyos érdekkülönbségek választották el a tagországokat. Ugyanakkor talán egy árnyalattal erősebben hangsúlyozza azt, hogy mennyire erősek voltak a román és kiváltképp a jugoszláv fél német kapcsolatai, és irányítja a figyelmet Prágának a németekkel való megegyezési készségére. „Az igazság az, hogy Prágában a magyar veszélyt közelebbinek érezték, mint a német agressziót” (225) — mondja a szerző.

A könyv számos új részlettel gazdagítja e tárgykörre vonatkozó tudásunkat, ill. az eddig ismerteket több ízben új megvilágításba helyezi. Így például érdekes a Beniczky-botrány lengyel visszhangjának ismertetése. Fontos annak bemutatása, hogy a csehszlovák — magyar kereskedelmi szerződés milyen közép-európai jelentőséggel rendelkezett. Figyelemre méltó a két világháború közötti Csehszlovákia két vezetőjének, Masaryknak és Benesnek a könyv lapjain közvetlenül sem összevetett, mégis plasztikusan összevethető megkülönböztetése. Míg Masaryk államférfiúi magaslatról szemlélte a Duna-medence problémáit, és törekedett azok méltányos rendezésére, addig Benes tevékenysége során nemegyszer kisstílusú intrikákkal, manőverekkel, országa hegemoniáját mindenekelőtt biztosítva törekedett a kérdések megoldására. Gömbössel kapcsolatban megemlíti, hogy kormányra kerülése előtt érdeklődést mutatott a dunai föderációs tervek iránt. Majd a kormányzása alatti külpolitikai vezérést sem ábrázolja egyértelműen németbarátként. Egyrészt megeleveníti a lengyelbarát közvéleményt, közhangulatot, amely feltétlenül hatást gyakorolt a kormány külpolitikájára. Az pedig ekképpen a német — lengyel ellentétek miatt sem lehetett odaadóan németbarát. Ilyen szempontból jelentett a magyar kormány számára az 1934. januári német — lengyel meg nem támadási egyezmény nagy megkönnyebbülést. Ezentúl minden Berlin felé való féltő tekintet nélkül lehetett a két ország barátságát ünnepelni. Másrészt Kovács Endre úgy látja, hogy az olasz kapcsolatokat Gömbös nagyon is tudatosan használta fel a németekhez való túlzott kötöttség elkerülése végett.

A marseille-i királygyilkosság visszhangja a szerző szerint korántsem okozott Magyarországon olyan nagy pánikot, mint ahogy azt történeti irodalmunkban szokásos ábrázolni. A népszövetségi tárgyalással kapcsolatban kiemeli, hogy „Meglepetésre a magyar kormány képviselője, Eckhardt Tibor nem az ügynek a napirendről való levételét, hanem minél gyorsabb ütemben való letárgyalását kérte.” (244.)

Ugyancsak újszerű előadásban elevenedik meg 1938 ősze, a müncheni egyezmény és a bécsi döntés időszaka. Nemcsak az izgatottan agresszív lengyel

magatartással összevetve tűnik a magyarok viselkedése nyugodtabbnak; a magyar kormány mindenképpen el akarja kerülni a fegyveres fellépést és főképpen annak dermesztő kockázatát. Párizsban is „A magyarok fellépését a „nyugodt’ és „civilizált’ jelzőkkel illették.” (351.) Ennek megfelelően magatartása is sokkal csendesebb; és ha a lengyel és német unszolásra változik is, „de a zajos fegyvercsörgetéstől ez még messze van”. (337.) A müncheni döntés magyar fogadtatásánál sem az elégedetlenség az, amit a könyv megállapít, hanem inkább az, hogy Budapest „a müncheni döntést magyar sikerként tekintette”. (344.)

Kovács Endre írása diplomáciatörténeti munka, ám ahol teheti, témáját a kulturális-szellemi és gazdasági kapcsolatok bemutatása irányába is szélesíti. Kiváltképp fontos ez azért is, mert e negatív korszakban a lengyel és magyar nép pozitív együttműködésének jelei a hivatalos politikában nem nyilvánulnak meg. A kultúra, a művelődés az a terület, ahol erre lehetőség nyílik.

A szerző természetesen tisztában van „a belső viszonyok jelentőségével a külpolitika irányának megválasztásánál”. (10.) Mégis a téma körülhatároltsága és a rendelkezésre álló korlátolt terjedelem miatt nemcsak a komparatiztikai igényű párhuzamos tárgyalásról, de a két ország belső gazdasági és társadalmi viszonyainak részletesebb rajzáról is le kellett mondania — írja munkája előszavában. Nincs okunk arra, hogy ezeket a dolgokat számonkérjük. Ha a monográfia egyes részeivel szemben mégis hiányérzetünk támad, úgy annak okát abban lehet meghatározni, hogy nem egy esetben a külpolitikai döntések, események, fordulatok indítóokai megmagyarázatlanok maradnak. Így adódik az a helyzet, hogy az egy ugyanazon folyamat vagy tendencia két mozzanata valóban csak két mozzanat marad, és nem válik szerves részévé a történelemben ténylegesen létezett folyamatnak — nem az esemény vagy faktum pontatlan ábrázolása, hanem a létét magyarázó jelenség magyarázatlansága miatt. Így például a szerző megállapítja: „A csehszlovák—lengyel közeledés az első pillanattól fogva rendkívüli ellenszenvvel találkozott Lengyelországban . . .” (47.) Közvetlen magyarázatot nem kapunk, de itt ez — megismervén előbb a két ország berendezkedése közötti különbséget, a lengyel és a csehszlovák uralkodó osztályok egymással szembeni nemzeti sérelmeit — nem jelent nehézséget. Ellenben a helyzet részletesebb bemutatása — ti., hogy „A legszenvedélyesebb elítélő hangokkal a Lengyel Szocialista Párt sajtójában találkozhatunk. Szilézia kérdésében, Teschen visszacsatolásának kérdésében a lengyel szocialisták voltak a legintranszigenesebbek” (uo.) — nagyon is igényelné a magyarázatot, akárcsak egy fél mondat erejéig. Ez nem történik meg. Később arról olvassunk, hogy a lengyel burzsoázia reprezentatív pártja, a Nemzeti Demokrácia 1924 őszén „már teljesen felsorakozott Skrzynski mögé a lengyel—csehszlovák megegyezés jelszava alatt”. (86.) Világos, hogy igen jelentős változás következett be. Izgalmasnak ígérkezik az okok felfejtése; az olvasó azonban, sajnos, kérdéseivel magára marad.

Az események tárgyalása során érdekes kép bontakozik ki Kánya Kálmánról, aki viszonylag hosszú időn át, 1933 elejétől 1938 végéig irányította a magyar külpolitikát. Következetes németbarát politikusnak ismerjük meg, aki berlini követ korában a hitleristákkal, a német ultrajobboldali körökkel is kapcsolatot tartott. Németbarátsága a lengyelek iránti antipátiával párosult. Külügyminiszterségének — mondja az újdonsült miniszterre a szerző — „bénító hatással kellett lennie a kelet-európai államközi kapcsolatok alakulására”. (199.) E megállapítást még inkább aláhúzza annak a kontrasztnak a felrajzolása, mely szerint a hatalomra került Gömbös iránt a kisantantban és Lengyelországban is ébredt illúziók csak akkor kezdtek szétmállani, amikor külügyminisztere Kánya Kálmán lett. Ez a Kánya Kálmán az Anschlusst kezdettől fogva elkerülhetetlennek tartotta, nem látta országa érdekében állónak az ellene való fellépést. Mégis Kánya külügyi irányítása idején Magyarország és Lengyelország együttműködése a politikai kapcsolatok területén is intenzívebbé válik; Beck „harmadik Európa” koncepciójában komoly szerep jut Magyarországnak. És, ha korábban a szerző érdemesnek tartotta, hogy megemlítsen Kánya lengyelelenségét, akkor most talán még indokoltabb lenne szembenézni a kérdéssel: befolyásolta-e ez a magyar álláspontot vagy sem? Aztán az is ténykérdés, hogy a magyar-kisantant tárgyalások 1937–38-ban minden korábbinál intenzívebben napirenden voltak, és végül a németellenes bledi egyezmény létrejöttéhez vezettek el. Itt sem arról van szó, hogy ez utóbbi fényében a korábbi megállapítás hamissá lett volna. Azonban a változást ez feltétlenül jelzi, és — úgy érezzük — magyarázatot kíván. Mint ahogy érdemes dolog lett volna Kánya germanofiliájával, annak belső módosulásával számot vetni. A könyvben egyetlen jelző, egyetlen utalás nem található, amely Kányának harmincas évek második felében meglevő németellenességére vallana. A szerző konzekvens a kiindulásához, és Kánya 1938-as bukásában sem a németellenességet látja meg a kiváltó oknak. Hanem arról beszél, hogy a Kárpátalja megszerzésére irányuló akció kudarca, a német jegyzék vetett véget Kánya pályafutásának. „Óvatossága végül is ellene hangolta Berlint, s távozása elkerülhetetlen lett.” (362.) Igen, de ez az óvatosság mégiscsak a német terveknek Berlin által megkövetelt kiszolgálásától való tartózkodást és a magyar érdekeknek — az adott osztálypolitika keretein belül lehetséges — érvényesítését jelentette, amelynek a húszas évek germanofiliájától már mindenképpen különböznie kellett. Világos dolog, hogy ebben a periódusban sem vált Kánya németellenessé abban az értelemben, hogy elszakította volna azokat az értelmi-érzelmi szálakat, amelyek a német konzervatív eszme- és kultúrkörhöz kötötték. Azonban a fasiszta német vezetéssel szemben, amely Magyarország függetlenségét is veszélyeztette, lehetséges önállóságra, a szabad kéz politikájának a megőrzésére törekedett. Így az Anschluss kérdésében is változott a felfogása. Nem mintha elkerülhetőnek tartotta volna. Hanem olyan szempontból, hogy míg korábban bekövetkezését Magyarországra nézve nem

vélte tragikusnak, most — annak szinte előestéjén — Becknek beismeri: „szívesebben látná Ausztria függetlenségét, mint egy 80 milliós birodalom szomszédságát”. (314.) Igaz: Kánya elsők között gratulál a németeknek az Anschluss végrehajtása után, annak „vér nélkül történt végrehajtásáért”. (317.) Ebből a formulából azonban — talán nem belemagyarázás — ha a tartózkodást is kiolvassuk. Nem magának a megszállásnak, hanem viszonylag enyhébb módjának szól a gratuláció. Amikor a csehszlovák követnek 1938. március 29-én kijelenti, hogy „egyelőre nincs oka tartani a német veszélytől” (321), akkor is ott van a beismerés-felismerés: igenis van Magyarországot fenyegető német veszély, de az *egyelőre* nem fenyegeti Magyarországot. Mint ahogy tényleg úgy is volt. Így inkább maga az anyag, mint az értékelő összegezők jelzik a külpolitika és annak irányítója felfogásának a változását.

Tovább lehetne a példákat sorakoztatni, amelyek egyúttal azt is jelzik, hogy a hagyományos diplomáciatörténeti feldolgozási mód meghaladása mennyire bonyolult, fáradságos és nem mindig sikerrel járó vállalkozás. Mégis, a diplomáciatörténet korszerű művelésének ez az egyetlen járható módja; és Kovács Endre monográfiájával, általában eredménnyel, ezt az utat járja.

Pritz Pál